

Bitka za Kupres u srpnju i kolovozu 1942.

Mihovilić, Mislav

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:973038>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Mislav Mihovilić

Bitka za Kupres u srpnju i kolovožu 1942.

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024. godina.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA Povijest

Mislav Mihovilić

Bitka za Kupres u srpnju i kolovožu 1942.

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Mijo Beljo

Zagreb, 2024. godina.

Sažetak

U ovom završnom radu glavni smjer istraživanja posvetio sam borbi za Kupres u ljeto 1942. Osim borbe za Kupres, biti će objašnjeno kako je došlo do napada na Kupres, odnosno teške borbe snaga NDH i partizanskih odreda na području prozorske kotline i doline Vrbasa koje su natjerale proletherske brigade da promijene smjer ofenzivnih akcija te se fokusiraju na područje Kupresa te zapadne Hercegovine. Glavni izvor je knjiga Davora Marijana „Borbe za Kupres 1942.“. Informacije i podatci koji su bili od velike koristi su zbornik dokumenata Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, knjiga „Ofenziva proletherskih brigada uz ljeto 1942.“ Miše Lekovića kao i knjiga „Ustaška vojnica 1.“ te treća knjiga „Hrvatski ratnici kroz stoljeća“. Osim samih borbi, prikazana će biti i politička situacija u ljeto 1942. na području same Bosne i Hercegovine, postrojbe NDH koju se sudjelovale u borbama poput elitne jedinice Crne legije i domobranskih pukovnija na jednoj te proletherskih brigada na strani partizana. General Franjo Šimić imao je veliku ulogu u organizaciji obrane Kupresa. Cilj ovoga rada je prikazati kritičan trenutak rata na području NDH koja u to vrijeme bila tek novonastala država zarobljena u sferi talijanskih i njemačkih osobnih interesa.

Ključne riječi:

Kupres, 2. svjetski rat, Bosna i Hercegovina, Nezavisna Država Hrvatska, Crna legija, domobranske pukovnije, proletherske brigade, Franjo Šimić

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Vojna i politička situacija u proljeće 1942.	2
3. Raspored hrvatskih snaga u zonama	5
4. Partizanske i četničke postrojbe na području Zapadne Bosne i u Hercegovini	7
5. Domobranstvo	8
6. Ustaška vojnica	10
7. Polazak Proleterskih brigada prema zapadnoj Bosni	12
8. Borbe za prozorsku kotlinu i dolinu Vrbas	14
9. Početak borbi oko Kupresa, Tomislavgrada, Šujice i Livna	17
10. Borbe za Livno i Kupres od 2. do 12. kolovoza	21
11. Napad na Kupres 11./12. kolovoza 1942	24
12. Ponovni napad na Kupres 13. i 14. kolovoza 1942.	27
13. Kraj borbi za Kupres u kolovozu 1942.	30
14. Zaključak	31
15. Literatura	33

1. Uvod

Bosna i Hercegovina je za vrijeme 2. svjetskog rata bila sastavni dio Nezavisne Države Hrvatske. Područje na kojem u tom trenutku žive 2 naroda i 3 vjere bilo je središte događanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Tamo će se odigrati većina najvažnijih bitaka u vrijeme 2. svjetskog rata od svih područja koja su bila u sastavu NDH. BiH je kao sastavni dio NDH, bila podijeljena na talijansku i njemačku demarkacijsku zonu, odnosno interesnu zonu koja je današnje administrativne granice BiH sjekla po sredini. Četnički pokret te partizani stvarat će veliki problem mladoj državi koja je bila dodatno oslabljena kontrolom Talijana te Nijemaca jer u tom trenutku nije imala dovoljno snage da se oslobodi interesa puno jačih od sebe kojima je morala vraćati dug njezinog priznanja. Pavelićeve greške poput rasnih zakona dodatno će stvoriti jaz između Hrvata i Srba te će srpsku populaciju u NDH okrenuti protiv sebe koja će se priključiti pokretima otpora. U istočnoj Bosni NDH nije uspjela stvoriti dovoljno jaku i efikasnu administrativnu upravu koja bi kontrolirala to područje te će ubrzo izgubiti nadzor nad tim područjem gdje će se razvijati i od kud će se proširivati partizanski i četnički pokret. Bitka za Kupres u ljeto 1942., borbe za zapadnu Hercegovinu te njeno zaleđe pokazat će se kao presudne u tom kritičnom trenutku kada novoformirana država koja još ustrojava svoju vojsku uspijeva obraniti mjesta i gradove gdje su Hrvati bili većina te tako pokazati da ipak brine za hrvatsko pučanstvo. Bitka za Kupres te pobjeda snaga NDH jedna je od najvećih i najbitnijih zbog njezinog značaja, najviše zbog morala vojske i civilnog stanovništva te usporavanje napretka tada sve rastućeg partizanskog pokreta, čijim bi osvajanjem partizanske snage imale otvoren put za napredovanje prema dalmatinskoj zagori te spajanje sa dalmatinskim proleterskim brigadama.

2. Vojna i politička situacija u proljeće 1942.

Operacija Trio bila je zajednička vojna operacija hrvatskih, talijanskih i njemačkih snaga na području središnjeg dijela istočne Bosne. Operacija je bila rezultat sastanka održanih u Opatiji i Ljubljani te je Roatta, tada zapovijednik talijanske 2. armije, 30. ožujka izvjestio Baderov stožer da će početak operacije započeti 15. travnja. Međutim, operacija je prebačena za 25. travanj jer tri talijanske divizije su tek tada mogle stići na početne položaje, a kako je nositelj bojne djelatnosti bila talijanska vojska, stožer talijanske 2. armije nije generalu Baderu dopustio da pokrene ofenzivu bez talijanskog sudjelovanja. Bader je obavijestio talijanski stožer da će se pobunjene snage u srebreničkom i višegradskom kotaru raspasti te da njemačko-hrvatske snage mogu pokrenuti operaciju bez talijanske pomoći. Jedina zadaća u ovoj operaciji prema Baderovoj naredbi je bila da talijanska vojska ne dopusti prelazak pobunjenika preko demarkacijske crte na talijansko posadno područje.

Međutim zbog odgode početka operacije veći dio pobunjenih snaga je prešao na talijansko područje. Novim planom u napadnim operacijama na slabe pobunjeničke snage su sudjelovali njemačka 718. divizija i postrojbe NDH. Kuntze je stajao iza novog plana nakon što su Talijani javili da će početak operacija kasniti. Tu je došlo do sukoba između Badera i Kuntiza. Operacija Trio je imala sada novi zadatak, a to je oslobađanje opkoljene posade NDH u Rogatici, čiji je početak trebao započeti 22. travnja. Operacija je započela nakon što je Borbena skupina Francetić došla u sela pokraj Han Pijeska, Sokolca i Prače, te je stigla do Žepe i Slače gdje se spojila sa njemačkom 737. pukovnijom. Sukoba nije bila pošto su se partizani povukli 20 km dalje, u Višegrad i Goradže. Talijanske su snage nakon početnih uspjeha snaga NDH, od 22.-25. travnja zauzela važna partizanska uporišta, Čajniče i Goradže. Nakon velikih partizanskih gubitaka u ljudstvu te svojih uporišta, kako bi zaustavili daljnje napredovanje Talijana, srušena su sva tri mosta u Goradžama te su srušeni mostovi u okolici Foče i Ustiprače. Nakon rušenja mostova 25. travnja, jedinice talijanske divizije Pusteria su ušle u Goradže na desnoj obali Drine te je prostor od Goradža do Višegrada stavljen pod nadzor. General Kuntze, zapovijednik Jugoistoka odabrao je ustašku bojnu da predvodi napad zbog njenih vojnih uspjeha kako bi spriječio širenje talijanskog utjecaja sjeverno od demarkacijske crte. Brzina napredovanja

talijanskih snaga dokazala je pasivnost talijanske vojske na tom području a ne snagu partizana te su izašli na svijetlo suprotstavljeni interesi NDH i Italije na tom području.¹

Za političko vodstvo NDH operacija je bila uspješna, Talijani su zasutavljeni na demarkacijskoj crti, nisu uspjeli ući u Sarajevo i istočnu Bosnu, pobunjenicima je nanesena velika šeteta te su se Srbi razdvojili na partizane i četnike.² Uspješnim završetkom akcija u istočnoj Bosni, uprava NDH je počela normalno funkcionirati na tom području.³ Pregovori između političkih snaga NDH i Italije o napuštanju talijanske vojske iz 3. i 2. zone rezultirala je Zagrebačkim sporazumom 19. lipnja 1942. kada je dogovoreno da postrojbe talijanske 2. armije napuste sve položaje koje su zauzele u rujnu 1941.g. Talijanska se vojska već povukla sa područja Jastrebarskog, Bihaća, Bosanskog Petrovca, Glamoča, Bugojna, Prozora i Konjica.⁴ Demarkacijska crta je bila crta razgraničenja između njemačkog i talijanskog područja na prostoru bivše Kraljevine Jugoslavije. Prema Hitlerovim „Privremenim uputama za podjelu Jugoslavije na okupirana područja“, u austrijskom gradu Beču je od 21.-22. travnja 1941. na temelju rada njemačko-talijanskog povjerenstva održan sastanak između ministra vanjskih poslova Reicha Joachima Von Ribbentropa i ministra vanjskih poslova Kraljevine Italije Giana Galeazzo Ciana. Na tom je sastanku Ribbentrop izjavio da područje NDH ulazi u talijansku interesnu zonu. Pavelić se nadao Njemačkoj potpori u pregovorima, međutim nakon izjave Ribbentropa bilo je jasno da je u teškom položaju pred početak pregovora. Nakon niza sastanaka između K. Italije i NDH, službeni završetak pregovora završen je potpisivanjem Rimskih ugovora u Rimu 18. svibnja 1941. Za ovaj rad je taj ugovor bitan zbog zona na koje je podijeljena NDH. Područje NDH koje su trebali kontrolirati Talijani podijeljeno je na tri zone.

U prvu zonu ušla su područja: kotari Kastav, Sušak, Čabar i dio kotara Delnice te otoci Krk i Rab, svi otoci na području zadarskog arhipelaga s kopnenim područjem od rta Privlaka preko Novigradskog mora do rijeke Krke te čitavo područje gradova Šibenika, Trogira i Splita te otoci Vis, Drvenik, Čiovo, Korčula, Jabuka, Biševo i Mljet dok su Hvar i Brač ostali u sastavu NDH. Prva zona je u potpunosti pripojena K. Italiji. Druga zona ili „demilitarizirana zona“ je trebala biti zona koja zahvaća područja u dubini kopna od 80 km koja su stavljena u 1. zonu. To je crta Vinica – Plitvički Leskovac – Prijeboj – Plješevica –

¹ VLADIMIR ŠUMANOVIĆ, Ključni vojno-politički događaji u istočnoj Bosni 1942., 118.-121., 123.-125., 127.

² HORVATIĆ, 6. svibnja 1942. Operacija Trio – što niste znali o vojnim bitkama u NDH?

³ VLADIMIR ŠUMANOVIĆ, Ključni vojno-politički događaji u istočnoj Bosni 1942., 132.

⁴ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 11.

Udbina – Donji Lapac – Drvar – planina Šator – planina Staretina – Livno – planina Malovan – planina Vran – planina Prenj – planina Bjelašnica - Trovrh. U tim zonama je NDH mogla formirati svoje civilne institucije poput župa i gradskih poglavarstva, a Domobranstvo je smjelo biti razmješteno u samo par vojarni. Treća zona ili demarkacijska crta je bila prostor između 2. zone i talijansko-njemačke crte razgraničenja. To je bio prostor od Karlovca preko Bihaća, Bugojna, i Prozora do Bileće. Na tom području je vlast NDH imala samostalan način upravljanja. Demarkacijska crta se protezala smjerom Samobor – Petrinja – Glina – Bosanski Novi – Sanski Most - Mrkonjić Grad – Donji Vakuf – Sarajevo – Ustiprača – Priboj. Sva ta mjesta i gradovi bila su pod Njemačkom upravom.⁵ Treći Reich nije imao toliko političkog interesa za područje NDH u odnosu na Italiju toliko na „gospodarskoj suradnji“, odnosno iskorištavanje njezinog prirodnog bogatstva, eksploataciju boksita, željeza i nafte.⁶

Talijani su, prema Zagrebačkom sporazumu obavijestili Hrvatski Glavni Stožer 7. lipnja kako će talijanske postrojbe povući sa području Livna, Tomislavgrada, Bosanskog Grahova, Drvara i Gacko do 10. srpnja. Povlačenje je najavljeno i za manja posadna mjesta sjeverno od Mostara, a ta je posada bila bitna jer je osiguravala prugu Sarajevo – Mostar. Povlačenje talijanske vojske iz Lubinja, Imotskog, Bileće i Nevesinja nije još bitno točno datumski određeno. Ugovor je obvezivao talijansku stranu da obavijesti vojno vodstvo NDH mjesec dana prije nego odluči povući svoje posade iz mjesta kako bi Hrvatska strana mogla na vrijeme zaposjesti ta mjesta. Zauzvrat se Hrvatska strana obvezala preuzeti od talijanskih vojnih vlasti, osiguravati javni red i mir te da neće vršiti nasilje i osvetu nad stanovništvom. Isto tako, sporazumom je talijanska strana imala pravo da u bilo kojem trenutku ponovo uspostavi ukinute posade u 2. i 3. zoni. U tim zonama su djelovali i četnici koji su kao dobrovoljačka protukomunistička milicija zagrebačkim sporazumom ostali pod talijanskim nadzorom uz obvezu da priznaju hrvatsku vlast.⁷ Naziv za talijanske postrojbe na području NDH od 5. svibnja 1942. bio je Supersloda (Comando Superiore Slovenia e Dalmazie).⁸

⁵ WERHAS, Talijanska vojska na području NDH (travnja 1941.- rujna 1943.), 28.,30.

⁶ GAJSKI, BRUNO KOREA, Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske Hrvatske – akteri i procesi, 27.

⁷ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 12

⁸ BOLIĆ, „Talijanski logori na jugoslavenskom području anektiranom 1941. godine.“, 11.

3. Raspored hrvatskih snaga u zonama

Supersloda je sporazum iskoristila tako da je svoje postrojbe koje su bile u teškom položaju, što zbog borbenih gubitaka a što zbog situacije u kojima je bila okružena ustaničkom masom izvlačila sa tog područja te vrlo često kršila sporazum jer nije na vrijeme javila izvlačenje hrvatskim snagama. Hrvatske snage zbog brzine izvlačenja Talijana, ali i nedovoljno u tom trenutku raspoloživih postrojbi često nije uspjevala zaposjesti napuštena mjesta u zapadnoj Bosni u koje su onda uglavnom ulazili partizani. Neka od mjesta koje su partizani tako zauzeli su Drvar i Bosanski Petrovac. Sve operativne snage Ustaške vojnice i Domobranstva bile su se nalazile u sjeverozapadnoj Bosni gdje su združeno sa njemačkim, četničkim te mađarskim snagama provodili akciju čišćenja Kozare. Ako je područje sa kojeg su se talijanske postrojbe povlačile bile pod nadzorom Zapovjedništva I. domobranskog zbora, zbog svoje pozicije hrvatske su snage lakše zauzimale napuštena mjesta. To se isto ne može reći i za III. domobranski zbor u čijem su sastavu bile 5. i 6. pješačka divizija. Ona je bila razvučena na puno veće područje i imala je velikih problema sa obavljanje običnih redovnih zadaća nadziranja samog područja.

Peta pješačka divizija imala je pod svojom kontrolom 7. i 13. pješačku i Zagrebačku konjaničku pukovnicu te IX. topnički divizion te svoje posade u Sokocu, Konjicu, Kalinoviku i Rogatici. Ta divizija imala je važnu zadaću nadzora i osiguranja prometnice u dolini rijeke Prače i granicu demarkacijske crte, od Drine preko Goradža i Ustikotline do Jahorine. Samo dio 7. pješačke pukovnije je bio u Prozoru i Kalinoviku jer se divizija nalazila u njemačkoj zoni te je bila pod zapovjedništvom Njemačke 718. divizije. Već ionako malobrojna i razvučena postrojba po cijelom području trebala je intervenirati na prostoru talijanske zone. U ništa boljoj situaciji nije bila niti 6. pješačka divizija. Ona je bila sastavljena od par podstožernih i posadnih postrojbi u Mostaru, dijela 14. pješačke pukovnije te nepotpune 14. i 15. pješačke pukovnije postavljena da osigurava i nadzire široki prostor Hercegovine te zaleđa Dalmacije, a većina postrojbi je bila već postavljena van matičnog područja 6. divizije. Srednja i jugozapadna Bosna se nalazila u I. operativnoj zoni III. domobranskog zbora. Za to područje je bila angažirana 9. pješačka pukovnica. Ona se sa jednim dijelom svojih postrojbi trebala smjestiti u Bugojnom, Gornjem Vakufu,

Kupresu i Prozoru, dok je ostatak snaga trebao biti namijenjen za odlazak u II. operativnu zonu prema Tomislavgradu, Glamoču i Livnu. Većina snaga 9. pukovnije nalazila na području Travnika, Jajca, Mrkonjić Grada i Donjeg Vakufa. Na tom području zadaća posada je bila osiguravanje željezničkog prometa.

U tom vremenskom trenutku ni Ustaška vojnica nije imala slobodnih snaga. Prvi Ustaški stajaći djelatni zdrug, poznatiji pod imenom Crna legija se zajedno sa još nekoliko pripremljenih i djelatnih ustaških bojni nalazio na području operativne zone koje se preklapalo sa područjem III. domobranskog zbora. Ustaške postrojbe su bile prisutne i u mjestima velikih župa. Tu se radi o Plivi, Rami, Lašvi i Glaži. Za to područje su bile zadužene dvije djelatne bojne ustaške postrojbe. U Jajcu se nalazila XVII. a u Bugojnu XX. Kako su postrojbe ustrojene tek u prvoj polovici 1942., njihovo borbeno iskustvo je bilo minimalno. Upravo će dio tih postrojbi zbog povlačenja Talijana sa prostora Prozora, Kupresa i Tomislavgrada bili upućene da zauzmu prazna mjesta. U Travniku se nalazio dio pripremljene bojne, dok se u Livnu tek stvarala pripremljena bojna. Kako su partizani i četnici već bili prisutni te djelovali na području velikih župa Plive, Rame, Lašve i Glaža, poglavnik NDH Ante Pavelić je imenovao Franju Šimića kako bi primirio ustaničku djelatnost. Zapovjednik II. gorskog zdruga Franjo Šimić je 27. svibnja imenovan za operativnog zapovjednika svih oružanih snaga NDH i ostalih pomoćnih postrojbi na području: Travnik – Jajce – Mrkonjić Grad – Ključ – Mliništa – Glamoč – Livno – Kupres – Bugojno – Skender Vakuf. Tim imenovanjem Franju Šimiću su bili podređeni svi ustaški dužnosnici i nositelji upravne vlasti na tom području.⁹

⁹ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 13.-15.

4. Partizanske i četničke postrojbe na području Zapadne Bosne i u Hercegovini

Hrvatskim posadama su najveću prijetnju predstavljale partizanske jedinice Operativnog stožera narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (NOPO) na prostoru Bosanske krajine, partizani na području IV. operativne zone Hrvatske te četnici. Treći krajiški odred pod zapovjedništvom Operativnog stožera za Bosansku krajinu djelovao je na području I. operativne zone III. domobranskog zbora. Pod to područje spada prostor zapadno od rijeke Vrbas te kotari Kupres, Jajce i Bugojno. Dio V. krajiškog odreda se nalazio na tom području krajem proljeća kada je sudjelovao u borbi protiv četničkih snaga gdje je glavni cilj bio zadobiti prevlast nad srpskim pučanstvom na tom prostoru. Livno, Tomislavgrad i dio kupreškog polja spadali su u područje IV. operativne zone Hrvatske. Tu su se nalazile dalmatinske partizanske postrojbe te bataljun „Starac Vujadin“ koji je bio smješten na području donjeg livanjskog polja i bataljun „Vojin Zirojević“ čija je zona djelovanja bilo područje Livna, Tomislavgrada i Kupresa. Snage „Starac Vujadin“ bili su dio I. krajiškog odreda. Zbog savezništva sa Talijanima, četnici su u proljeće 1942. Mrkonjić Grad i Glamoč pretvorili u svoja uporišta. Na području Glamoča i Janja djelovala je četnička skupina „Petar Kočić“ pod zapovjedništvom Uroša Drenovića. U postupku ustrojavanja je bio odred Đorđa Đelma koji je bio raspoređen na područje Bugojna. Četnički bataljun „Gvozdeni“ se nalazio na području Kupresa i Janja.¹⁰

¹⁰ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres, 15.-16.

5. Domobranstvo

Domobranstvo je nastalo nakon raspada Kraljevine Jugoslavije kada se Hrvatski vojnik kadar, na poziv Slavka Kvaternika pridružio novonastalnoj državi te položio prisegu vjernosti NDH i Poglavniku. Prisegu nisu polagali smo časnici i dočasnici Hrvati već i pripadnici drugih narodi u nastojanju da spase svoju egzistenciju. To su bili Rusi, bivši bjelogardijci, Slovenci te Srbi. Na području sjeverne i zapadne Hrvatske brojne pukovnije su nakon proglašenja NDH ostale cjelovite, no časnički i dočasnički kadar bio je osakaćen. Štabovi iznad razine pukovnije i zrakoplovne postrojbe su se raspale. Mornarica je cijela prešla pod zastavu NDH, međutim Talijani su razoružali mornaričke postrojbe, mornare protjerali a brodove zapljениli. Isto se dogodilo i kopnenim postrojbama na okupacijskom području blizu mora. Italija je na sve moguće načina pokušavala spriječiti ustrojstvo vojske NDH na prioblanom području i u dubini njezina zaleđa. Rimskim ugovorima će domobranstvo biti raspoređeno po Dalmaciji.

Slavko Kvaternik je za zapovjednika kopnene vojske imenovao pukovnika Slavka Štancera, zapovjednik ratne mornarice postaje kapetan bojnog broda Đuro Jakčin te za zapovjednika ratnog zrakoplovstva kapetana Vladu Krena. Tim imenovanjima nastaje Zapovjedništvo kopnene vojske, a zatim i glavni stožer. Slavko Kvaternik je uredbom o ustrojstvu zapovjedništva vojske i Ministarstva domobranstva 16. travnja 1941. novoj vojsci dao ime Domobranstvo. Cilj je bio nastavak njegovanja tradicije domobranstva iz doba Austro-Ugarske Monarhije. Obnovljena su zapovjedništva pet divizijskih područja u čijem sastavu su se našle preživjele bivše jug. postrojbe: Savsko, Osječko, Vrbasko, Bosansko i Jadransko divizijsko područje. Za području Bosanskog divizijskog područja imenovan je general Pero Blašković, a za zapovjednika Vrbaskog divizijskog područja postavljen je general Dragutin Rumler. Slavko Kvaternik je 20. travnja 1941. osnovao Bosansko-hercegovački odjel raznorodnog sastava u čiji sastav su bile priključene jedna domobranstva bojna sa tri satnije iz Zagrebačkog, Bjelovarskog i Sisačkog garnizona, bojna zaštitnih lovaca (zagrebačka Hrvatska građanska zaštita), satnija Ustaša, bivši redari (jug. policajci), vod oružanika (jug. žandari) i drugi manji dijelovi. Tom postrojbom je zapovijedao Matija Čanić. Već za nekoliko dana postrojba sa drugim i trećim pohodnim bataljunom domobranstva mjenja naziv u 1. pohodnu pukovniju. U nju je još 24. travnja pripojen 4. pohodni bataljun iz Savskog divizijskog područja, a 27. travnja iz Osječkog

divizijskog područja pripojen je 5. pohodni bataljun. Svoje najbolje postrojbe koje je u tom trenutku NDH imala poslala je na područje BiH sa jasnom porukom da želi učvrstiti granicu na istoku, Drini.

Mostarka pješačka pukovnija nastaje 3. lipnja 1941, a krajem lipnja i 15. pješačkih pukovnija zbog problema u južnim dijelovima države. Svaka pješačka pukovnija imala je 1626 pripadnika od čega otprilike 60 časnika. Svaka postrojba je imala dvije pješačke bojne sa po 571 čovjekom, prateću satniju od 106 ljudi te stožernu satniju koja je brojila između 238 i 244 čovjeka. Kopneni dio domobranstva je do kraja srpnja imao manje od 44 000 pripadnika. Domobranstvo na području BiH se popunjavalo regrutacijom na području Hrvatske. Zbog povećanja ustanaka na području BiH, država je na brzinu zbog nedostatka vremena osnovala nove jedinice koje je vodio bivši jugoslavenski časnički kadar. Jedinice su bile neuvježbane te slabo naoružane te totalno nespремne za borbeno djelovanje. Tjednima i mjesecima su se jedinice nalazile na području borebnih akcija bez rotacija tako da je njihov moral bio vrlo nizak. Disciplina isto tako nije bila na zavidnoj razini pa je iz tih razloga domobranstvo dobilo etiketu ne borbene i slabe vojske koja je sklona predaji i povlačenju. Međutim bilo je i postrojbi koje su bile jako cijenjene zbog svojih borbenih postignuća. Početkom studenog 1941. ustrojena su tri nova domobranska zbora na zahtjev glavnog stožera. Za nas je najbitniji III. domobranski zbor koji se nalazio u Sarajevu sa zapovjednikom Mihajlom Lukićem. On je u svom sastavu imao 5. pješačku diviziju sa sjedištem u Sarajevu (7. pješačka pukovnija Sarajevo, 9. pješačka pukovnija Travnik, V. topnički odjel Sarajevo, 5. povozna satnija Sarajevo i druge manje postrojbe), 6. pješačka divizija u Mostaru (13. pješačka pukovnija Mostar, 14. pješačka pukovnija Trebinje, IX. topnički odjel Mostar i 6. povozna satnija Mostar), III. samoovozna bojna iz Sarajeva i samostalni konjanički odjel sa još par drugih postrojba.¹¹

¹¹ ARALICA, Tomislav, ARALICA, Višeslav, Hrvatski ratnici kroz stoljeća, 10.-15., 20.-21.

6. Ustaška vojnica

Ustaška organizacija nastaje u emigraciji nakon atentata na Stjepana Radića sa poglavnikom dr. Antom Pavelićem na čelu. Već 1. prosinca 1932. g. uređuje se djelovanje djelatne hrvatske ustaške vojske kao sastavnog dijela UHRO i uređuje se zapovijedanje Ustaškom vojskom. Prve oružane Ustaške skupine pojavljuju se već 1931. g. u Italiji u mjesto Bovegno u blizini Brescie. U emigraciji ljudstvo nikad nije premašivalo brojno stanje da se može ustrojiti više od jedne bojne. Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske oružane snage su imale osnovnu podjelu na Domobranstvo, Ustašku vojniciu i Oružništvo. Sam odnos Ustaške vojnice i domobranstva obilježen je rivalstvom te povremeno otvorenim neprijateljstvom. Časnički kadar domobranstva se punio iz jugoslavenske vojske a Ustaški iz emigracije sa ljudima koji su bili dio revolucionarne grupe koja je bila protiv Jugoslavije. Ustaška vojnica je bila zamišljena kao politička vojska čija bi funkcija bila obrana državnog sustava od unutarnjeg neprijatelja, dok je Domobranstvo bila redovna vojska NDH.

Ustaška vojnica nije bila organizacijski, hijerarhijski ni po vojničkim obilježjima jedinstvena cijelina. Ona je bila stranačka vojska, glavna vojna snaga Ustaškog pokreta u čiji su sastav ulazile raznorazne postrojbe. Podpukovnik Tomislav Sertić je 3. svibnja 1941. imenovan zapovjednikom svih ustaških Vojnih jedinica. Jure Francetić je uz pomoć Hakije Hadžića uspostavio ustašku organizaciju na području BiH. Ustaške skupine i postrojbe su bile različite jedna od druge i po onim najosnovnijim stvarima, npr. po nastanku, motivima, naoružanju, borbenosti i sklonosti prema nasilju. Slavko Kvaternik je kao zamjenik Poglavnika dr. Ante Pavelića donio naredbu da se osnuje Ustaški nadzorni stožer 11. travnja 1941. Stožer je trebao zapovijedati postojećim postrojbama, postrojavati ih te osnivati nove ustaške postrojbe. Stožer je morao kao glavnu zadaću izgraditi ustašku političku organizaciju. Glavni ustaški stan je 21. travnja 1941. donio odredbu o ustrojstvu Ustaške vojske. Nakon što je Ante Pavelić donio „Zakonsku odredbu o Ustaškoj vojnici“ 17. srpnja 1942., Ustašku vojniciu su sačinjavali: Stajajući tjelesni zdruk, Poglavnikov tjelesni zdruk, Prometni zdrukovi, Hrvatsko oružništvo, Redarstvena straža, Nadzorna služba, Ustaška učilišta, Ustaška priprema i Stegovni i kazneni sud. U svibnju iste godine Ustaška vojnica ima 26 djelatnih bojni. U razdoblju od svibnja do lipnja 1941. ustrojene su Mostarska i Sarajevska bojna. Mostarsku bojnu sačinjavalo je šest satnija (44., 45., 46., 47.,

48., 49.) od ukupno 1200 ljudi, a zapovjednik je bio ustaški satnik Ive Herenčić. Sarajevska bojna je brojala 800 ljudi u 32., 33., 34., 35., 36., i 39. ustaškoj satniji pod zapovjedništvom Bećira Lokmića te kasnije Jure Francetića. Zamjenik Jure Francetića za ustaške satnije Sarajeva bio je Rafael Vitez Boban. Zapovjednik ustaških operativnih jedinica u zapadnoj Bosni koje je obuhvaćalo područje od Banja Luke do Glamoča bilo je pod zapovjednom palicom Jure Rukavine. Za nas je bitna skupina bojni „Francetić“ (Crna Legija). Ona je bila ustrojena od I., II., III. i IV. bojne. Skupina bojni Mostar imala je I. i II. Mostarsku bojnu. Od 15 postojećih ustaških bojni, njih 4 se nalazilo na teritoriju BiH. To su I. Mostar, II. Sarajevo., III. kod Sanskog zdruga i IV. kod Tuzlanskog zdruga. Na području Sarajeva nalazio se III. domobranski zbor koji je u svom sastavu imao 5. diviziju iz Sarajeva sa II. i VI. ustaškom djelatnom bojnom te 6. divizija u Mostaru sa I. ustaškom djelatnom bojnom.¹²

¹² DESPOT et al., Ustaška vojnica 1., 19., 21., 25., 45., 53., 56., 62., 88., 149., 152., 176., 192.-193., 203.

7. Polazak Proleterskih brigada prema zapadnoj Bosni

Sredinom lipnja 1942. Vrhovni štab je izdao naredbu da se 1. i 2. proleterska brigada, crnogorski, hercegovački i sandžački bataljun povuku u planinski lanac na tromeđi Crna Gora – Hercegovina – istočna Bosna. Zagrebački sporazum jako je olakšao situaciju partizana na prostoru II. i III. zone u trenutku izvlačenja. Partizani su se povukli na prostor Pive, Sutjeske te planine Zelengore. Iako je sam teren bio vrlo nepovoljan, on je omogućio zaštitu od ustaša i četnika jer je bio jedini slobodni teritorij na tadašnjem prostoru NDH. Centralni komitet KPJ i Vrhovi štab nisu se htjeli dugo zadržati na tom prostoru. Vrhovni štab crnogorskih i sandžačkih proleterskih jedinica organizirao nove brigade: 3. sandžačku te 4. i 5. crnogorsku. Sandžačka brigada je imao 800 boraca podijeljenih u 5 bataljuna, 4. crnogorska je imala 890 boraca u pet bataljuna te 5. crnogorska brigada četiri bataljuna. Sve su se brigade osim 5. crnogorske u razdoblju od 10.-20. lipnja povukle na lijevu obalu Sutjeske. Zbog negativne situacije na terenu, odnosno političkog i vojnog poraza zbog povlačenja partizanskih snaga na spomenutu tromeđu, naređeno je da se 17. lipnja sve jedinice skupe na području Zelengore. Održan je sastanak 19. lipnja između Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba, a rezultat je bio odluka da se sa svim jedinicama krene put zapadne Bosne kao najpovoljnije rješenje. Tamo su kontrolirali područje Kozare, Grmoča, Prijedora, Pounja, Drvara, Bosanskog Petrovca i Lubije. Osim političke situacije na tom prostoru, zapadna Bosna je bila blizu Dalmacije, Like, Banovine, Korduna i Gorskog kotara gdje je partizanski pokret bio u uzletu. Te brigade će biti zametak nastanka Narodnooslobodilačke vojske.

Sa novim planom trebalo je preći komunikacijsku liniju Foča – Kalinovnik, te nakon dolaska na nenaseljeni planinski lanac Treskavica, Bjelašnica i Igman opet proći preko važnog čvorišta Sarajevo – Konjic. Tim prelaskom došlo bi se pred cilj, a to je ulazak na područje kotara Konjic, Prozor, Fojnica, Bugojno i Kupres te poražavajući svoje neprijatelje izbiti u dolinu donjeg Vrbasa i na Dinaru te se spojiti sa dalmatinskim i krajiškim partizanskim jedinicama. Zapovijed je izdana da se u marš kreće 24. lipnja. Osim teško prohodnog terena, put koji se prolazio bio je blizu velikih gradova i čvorišta koji su bili puni Nijemaca i Ustaša, a negdje četnika. Na put su krenuli sve osim 5. crnogorske brigade i Hercegovačkog odreda koji su ostavljeni na Zelengori. Krenule su ostale četiri

brigade sa ukupno 3800 ljudi. Brigade iako su sačinjavale svega par tisuća osoba, bile su dobro naoružane te maksimalno motivirane i imale su veliko ratno iskustvo.¹³ Rezultat puta je bio pad Konjica 5. srpnja te uništenje željezničkih pruga kao i objekata na njoj koje su bile od gospodarske važnosti NDH na dionici Rama – Konjic – Sarajevo. Nakon zauzimala Konjica brigade su krenule put doline Vrbas. Kolona se kretala u dvije skupine, sjeverna kolona je išla preko planine Vranice, a južna kolona jugozapadno od demarkacijske linije preko planine Bitovnje na sjeverozapad.¹⁴

¹³ LEKOVIĆ, MIŠO, Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942., 15.-18., 20., 23.-26., 30., 39.-40.

¹⁴ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 31., 33.

8. Borbe za prozorsku kotlinu i dolinu Vrbas

Zbog pada Konjica u Prozor je 9. srpnja krenula 3. satnija XVII. ustaške bojne sa 133 čovjeka. U Prozoru se tada već nalazila 1. satnija XX. ustaške bojne s 92 vojnika, vod domobrana 12. strojničke stanije 9. pješačke pukovnije s 28 domobrana, 11 oružnika i 30 milicionera. Iz Bugojna u Jajce tada stiže Franjo Šimić te postaje zapovjednikom tog područja. Njega je poglavnik izravno imenovao svojim opunomoćenikom. Nepotpuna bojna Crne Legije pod vodstvom Rafaela Viteza Bobana stigla je u Bugojno iz Travnika te je stavljena pod zapovjedništvo Franje Šimića. Šimić je jednu satniju Crne Legije poslao u Prozor kao pomoć u obrani od partizana. Prema Bugojnu je bila upućena II. proleterska brigada s 2. bataljunom IV. crnogorske, a IV. crnogorska se zaputila prema Gornjem Vakufu. Gornji Vakuf je IV. crnogorska uspjela zauzeti. Međutim postrojbe koje su pobjegle iz Gornjeg Vakufa su preko Bugojna stigle do Prozora i pomogle obraniti grad od južne kolone 11. srpnja. Zauzimanjem Gornjeg Vakufa, partizani su Prozor odsjekli od Bugojna i Travnika od kuda je posadi mogla doći pomoć.

General Mihajlo Lukić je molio Talijane za pomoć ali bez rezultata. Bez pomoći gradu 13. srpnja su III. sandžačka brigada i 4. bataljun I. proleterske uspjeli zauzeti Prozor. Iako je Prozor pao, većina posade se uspjela izvući iz grada u okolna mjesta. Grad je napadalo 950 partizanskih boraca kojeg je branila posada grada i 3. satnija XVII. bojne. Vrhovni stožer i stožer IV. brigade obavjestili su Tita 12. srpnja o zauzimanju Prozora te su se pravdali da nisu znali situaciju na terenu jer bi u suprotnom već krenuli prema Bugojnu i Kupresu. Načelnik Vrhovnog stožera je 14. srpnja predložio u izvješću da se zauzme Kupres. Tri bataljuna IV. brigade trebale su krenuti put Kupresa 15. srpnja i zauzeti ga 17./18. srpnja. Smatralo se da bi se Kupres vrlo lako mogao zauzeti i time bi se odsjeklo Bugojno od ostatka snaga. Crnogorska brigada nije imala vezu sa II. brigadom od 12. srpnja i smatrala je da je ona zauzela Donji Vakuf. Za napad na Bugojno Tito je IV. brigadu ojačao sa slanjem 4. bataljuna I. proleterske brigade. Snagama III. domobranskog zbora Bugojno je bilo važno komunikacijsko čvorište prema dolini Vrbas te Donjem Vakufu i Travniku. Zbog približavanja partizanskih jedinica, željezničku prugu su osiguravale male posade oružanika i domobrana 9. pješačke pukovnije. Ulaskom dviju satnija Crne legije u grad i osnaživanjem obrane napeto stanje u gradu se donekle smirilo ali ne u potpunosti. Zapovjedništvo III. zbora nije imalo dovoljno postrojbi koje bi mogla poslati kako bi se grad sigurno obranio od

mnogobrojnijeg neprijatelja. Do napada na grad uspjela se poslati u pomoć obrani 16. polusatnija 9. pješačke pukonije sa dvije strojnice i polubojna 15. pješačke pukovnije. Napad na Bugojno započeo je ujutro 13. srpnja kada je posada grada primjetila kretanje II. proleterske po planini Kalin. Pošto je napad propao i prije početka, Šimić je poslao satniju XX. ustaške bojne da krene za partizanima i oni su ulovili partizanskog teklića koji im je rekao sve informacije o partizanskoj brigadi. Travnik je branilo 120 ljudi sa starim puškama jer su ostale jedinice bile poslone za Bugojno.

Zbog napada na Bugojno u Travnik su 13. srpnja poslone polubojna 15. pješačke pukovnije s Ivan-planine te 16. polusatnija 9. pješačke pukovnije. U novim borbama za Donji Travnik hrvatske snage su odbacile II. proletersku te je stožer brigade dolaskom polubojne 15. pukovnije u grad ustvrdio da je obrana prejaka. Brigada je s noći 14./15. preko doline Vrbas krenula put postaje Bravnice kako bi ispitala obranu sa zapadne strane i spojila se sa III. krajiškim odredom. Povlačenjem II. proleterske, u Travnik je 16. srpnja neometano stigla druga satnija X. ustaške bojne iz Brčkog sa 105 vojnika te je odmah poslana u Bugojno da pojača obranu. Stožer IV. crnogorske brigade je mislio da je Donji Vakuf zauzet te se pripremio za napad na Bugojno. Crnogorska brigada ojačana 4. bataljunom I. proleterske ukupno je sadržavala oko tisuću boraca te je 16. srpnja krenula u napad. Međutim zbog lošeg izviđanja i informacija sa terena smatrali su da Bugojno brani 400 boraca umjesto 800 koliko ih je zapravo bilo. Bugojno su od proleterskih brigada branili stožer XX. ustaške bojne s 3. i dijelovima 4. satnije, dvije satnije Crne legije, dvije satnije 1. bojne 15. pješačke pukovnije, dio 13. prateće satnije 9. pukovnije s jednom haubicom te 2. satnija X. ustaške bojne i par milicijaca. Pukovnik Šimić je zbog sumnje na suradnju sa partizanima dao uhititi kotarskog predstavnika zajedno sa nekoliko građana, dok je predstavnicima civilne vlasti u Kupres i Donjem Vakufu zaprijetio da smire paniku u gradu zbog dolaska proleterskih brigada. Izviđanjem oko grada se primjetilo kretanje IV. brigade pa je tako napad izgubio faktor iznenađenja.

Brigade su napale grad sa južne i zapadne strane. Treći i 4. bataljun crnogorske brigade zaustavljen je na prvim kućama u gradu, 5. bataljun IV. brigade i 4. bataljun I. proleterske zadržani su na uzvisini Gorica i selu Jaklići. Ipak u centar grada uspio se probiti 2. bataljun IV. crnogorske preko Vrbasa, no kako linija sa Donjim Vakufom nije presječena, ujutro 17. srpnja braniteljima grada stiže pojačanje u vidu Jure Francetića i njegove Crne legije te je 2. bataljun uspješno izbačen iz grada. U povlačenju su 3. i 4. bataljun IV.

crnogorske dodatno oslabljeni jer su se sukobili sa ustašama kod sela Poriča zbog propusta u osiguravanju povlačenja. U redovima IV. crnogorske bilo je 23 poginula i 22 ranjena, dok su hrvatske snage imale nekoliko poginulih i ranjeni su bili zapovjednici 1. bojne 15. pješačke pukovnije i posade Bugojna i jedan ustaški zastavnik. Nakon loše organiziranog prvog napada na Bugojno, odlučeno je da se organizira još jedan napad na grad. Ovaj je put II. proleterska morala presjeći komunikacijsku liniju Donji Vakuf – Jajce- Travnik. Međutim II. proleterska je opet postupala po naredbama od 17. srpnja i udaljina se od komunikacijske liniju koju je trebala presjeći. Dio III. krajiškog odreda je napadom 18. srpnja na željezničku postaju Barice uspio odsjeći komunikacijski liniju Jajce – Donji Vakuf. General Mihajlo Lukić nije uspio dobiti nove, svježije snage da pomognu obrani Bugojna. To je bila Talijanska zona pa Njemci nisu mogli intervenirati a Talijani nisu iskazali zainteresiranost na napade partizana. U Donji Vakuf je 19. srpnja stigla 2. satnija V. ustaške bojne iz Karlovca te pojačanja u vidu Crne legije. Jure Francetić je sa tim pojačanjima uspio očistiti okolicu oko Donjeg Vakufa od II. proleterske koja je zauzela sela Privraća i Urije dva dana prije. Crna legija je 20. srpnja odbacila dijelove I., II., i IV. brigade od prometnice prema Bugojnu i kod sela Kopčić se spojila sa snagama zapovjednika Šimića. Uspjeli su time nakratko odgoditi napad na Bugojno. Ponovni napad na grad ipak je bio neizbježan te je on započeo sa noći 20./21. srpnja.

Dva bataljuna IV. brigade napali su grad iz smjera Karalinka – Gradina, a bataljun I. brigade sa sjevera. Treći bataljun I. proleterske te 2. i 3. bataljun IV. crnogorske krenuli su na Bugojno iz smjera istoka i jugoistoka. Još jedan bataljun IV. brigade je trebao napasti sa juga. U pričuvi kao osiguranje od mogućeg dolaska hrvatskih snaga iz smjera Donjeg Vakufa zaduženi su bili 4. bataljun I. proleterske, jedan bataljun II. i jedan bataljun IV. brigade. Sveukupno je partizanskih snaga bilo oko 1750. Hrvatske snage su obranile grad uz žrtve. Imali su 12 preminulih i 20 ranjena vojnika. Partizani su imali 6 ubijenih i 9 ranjenih. Partizanske snage su se povukle a II. proleterska je krenula put Kupresa. Ohrabren pobjedom, Franjo Šimić je naredio čišćenje Bugojna uz obje strane obale Vrbas. Snage IV. crnogorske su u povlačenju izašle iz Gornjeg Vakufa koji je opet bio u rukama hrvatskih snaga. Konačni rezultat višednevnih borbi je obranjeno Bugojno te odbacivanje proleterskih brigada iz doline Vrbas.¹⁵

¹⁵ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 35.-51.

9. Početak borbi oko Kupresa, Tomislavgrada, Šujice i Livna

Josip Broz Tito kao vrhovni zapovjednik svih partizanskih brigada je nakon neuspješnog napada na Bugojno i Travnik 22. srpnja 1942. naredio napad na nove gradove. Prva brigada je dobila zadatak da osvoji sela Tihomišlje, Ravno i Mokronoge, a nakon toga je sa 27./28. lipanj trebala osvojiti Tomislavgrad te se rasporediti po zapadnom dijelu Duvanjskog polja. Treća brigada je trebala sa 27./28. srpnja „likvidirati ustaško гнездо Šujicu“. Drugi bataljon u Gornjem Malovanu se trebao povezati sa II. brigadom kod Blagaja. Dva bataljona IV. crnogorske su trebala ostati u blizini Gornjeg Vakufa kako bi kontrolirali Skopsko Polje i selo Gračanice. Jedan bataljon je trebao prevesti bolnicu do Donjeg Malovana i nakon toga se vratiti u Donje Vukovsko i započeti rad sa mještanima i prikupiti podatke o hrvatskim snagama na Kupresu i Zloselima. Konjički bataljon i Prozorska četa trebali su štititi prave od Gornjeg Vakufa do Rame. U Jablanici je ostao jedna bataljun III. brigade koji je trebao štititi pravac od Rame. Druga brigada je nakon što se skupila i odmorila kod Blagaja trebala predvoditi napad na Kupres. Naređenja Tita je potvrdio načelnik Vrhivnog štaba Arso Jovanović.¹⁶ Vlado Zečević, inače vjerski referent pri VS NOP i DVJ izvjestio je Tita da se na Kupresu nalazili između 400 – 500 hrvatskih vojnika. Za posadu na Kupresu kaže: „... to su glavni ustaši, jer kad padnu Kupres i Zlosela, palo je i pola Zagreba“. Bataljun Vojin Zirojević su 15. srpnja prekinuli prometnicu Kupres – Šujica.

Šujicu je branilo 45 domobrana sa još 11 oružanika i 11 milicionera. Tomislavgrad je branilo 40 ustaša iz 4. satnije XX. ustaške bojne i 30 domobrana iz voda 6. satnije 2. bojne 14. pješačke pukovnije 7 oružanika i 5 pripadnika rizničke straže. U Livnu kao zapovjednom području se nalazilo 330 domobrana iz 2. bojne 14. pješačke pukovnije i 120 vojnika 2. satnije XX ustaške bojne. Napad na Glamoč uznemirio je zapovjednika Posadnog zapovjedništva Livna bojnika Križanca koji je tražio pojačanja za obranu Livna. Stožer III. domobranskog zbora nije imao nikakva slobodna pojačanja koja bi mogao poslati u pomoć. Padom Glamoča Livno je stavljeno u tešku situaciju. Glamoč je branilo 150 domobrana i 128 milicionera. Nije uspio pokušaj livanjske milicije i domobrana da se probiju do Glamoča i izvuku okruženu posadu 16. srpnja. U Livno je 20. srpnja iz zarobljenog grada

¹⁶ ZBORNİK NOR, 1956, II, knj. 5, br.43., 114.-116.

uspjelo doći 80 domobrana i 70 milicionera, dok je ostatak zarobljen. Osim vojnika, u Livno je izbjeglo i skoro cijelo hrvatsko pučanstvo. Iz Sarajeva je general Mihajlo Lukić 21. srpnja poslao vod od tri tankete u Donji Vakuf. U Travniku je 24. srpnja održan sastanak između zapovjednika i načelnika stožera III. domobranskog zbora i pukovnika Šimića i Francetića. Odluka sastanka je bila da se dijelovi bojne Crne legije 26. srpnja ojačani vodom oklopništva prijeđu na Kupres i od tamo 28. srpnja krenu prema Livnu. U njihovom prebacivanju trebali su iz zraka pomagati tri aviona. Hrvatska strana je optimizam gajila na tome što su u Livno poslali najbolje šta u tom trenutku imaju a da su II. i IV. brigada potpuno razbijene i niskog morala nakon borbi za Bugojno i Donji Vakuf. Bila je to pogrešna procijena hrvatske strane. Treća sandžačka brigada je ujutro 24. srpnja izvela napad na Šujicu sa 200 partizana. Otpor je vrlo brzo slomljen te je posada pobjegla u Tomislavgrad. Partizani su zarobili 13 domobrana i milicionera. Moral, borbena spremnost vojnika i civila u Livnu i Tomislavgradu je nakon pada Šujice bila na niskim granama. Prva proleterska brigada je 25. srpnja krenula u napad na Tomislavgrad sa 2., 3., i 6. bataljunom. Bojnik Križanec je dao naredbu da se Tomislavgrad brani do zadnjeg čovjeka, posada se u 22 sata navečer povukla prema selu Kolu, pa zatim prema Posušju i selu Prisoju. U padu Tomislavgrada zarobljeni su domobranski časnik, šest domobrana i jedan oružnik. Kako partizanske snage nisu zaposjele prometnicu Bugojno – Kupres iako su se nalazile u blizini, pukovnik Šimić je 26. srpnja dio ustaša iz Bugojna prebacio na Kupres i tako pojačao Crnu legiju. Isti dan je Šimić došao na Kupres i preuzeo kontrolu nad njegovom obranom. Partizanske snage su primjetile premještanje hrvatskih snaga i obavjestile Vrhovni štab. Tito je zapovjedio II. proleterskoj da posadu Kupresa drži zauzetom kako ne bi mogla krenuti prema Šujici, Tomislavgradu i Livnu. Deleget VS pri brigadi Milovan Đilas izvjestio je da je situacija u brigadi vrlo teška i da je II. brigada pljačkaška brigada. Ujutro 28. srpnja zapovjedbno je II. proleterskoj da se poveže s III. krajiškim odredom i presječe komunikaciju Bugojno – Kupres. Čekao se još dolazak i I. krajiške brigade sa kojom su se trebali povezati i ona je trebala uskočiti na mjesto IV. crnogorske u napadu na Kupres. Šimić je poslao u zoru 28. srpnja iz Kupresa glavninu bojne Crne legije uz prometnicu Kupres – Šujica. Kod Gornjeg Malovana hrvatske snage su se sukobile sa bataljunom III. brigade i odbacili ga, dok se pobočnica ustaške bojne u selu Rilića sukobila i razbila 3. bataljun III. brigade.

Dolazak 2. i 5. bataljuna nije spriječio hrvatske snage da uđu u Šujicu. Zauzimanjem Šujice, pukovnik Šimić je naredio da se krene prema Tomislavgradu sa vodom ustaša i tri tankete. Kod Mokronoga su se sukobile ustaške snage sa 4. bataljunom I. brigade, a tankete su produžile prema Tomislavgradu. Ispred grada su tankete naišle na dva bataljuna koji su ostali neugodno iznenađeni i bez borbe se povukli prema Kovač planini. Tankete su nastavile ravno u grad gdje je I. brigada isto bez borbe odstupila i tankete su uspjele zaplijeniti komoru I. brigade. Ustaške snage su uspjele bez velike borbe zauzeti Tomislavgrad, imali su troje mrtvih i 14 ranjenih. To je bio jedan od najsrमतnijih dana ratnog puta I. brigade. Pukovnici Šimić i Francetić su nakon velikog uspjeha ostali na širokom prostoru sa nepotpunom bojnom Crne legije pa stoga nije bio moguć pritisak na Livno. Zbog uspjeha Šimića, Tito je morao otkazati napad na Livno. Netočne informacije o Crnoj legiji koja navodno broji 1200 ljudi sa topovima i tenkovima uznemirila je Tita. Naredio je rušenje svih mostova na cesti Glamoč – Livno te razoružavanje seoske straže i milicije u hrvatskim selima na sjevernoj strani Livanjskog polja. Nakon što je Tito 30. srpnja saznao pravu snagu Šimićeve vojske, umirio se te je opet nastavio planirati napad na Livno. Jako je podcijenio borbenu vrijednost Crne legije koju je mislio uništiti u jednom napadu. Opet je II. brigada sa III. odredom trebala odsjeći Kupres od Bugojna. Zapovijed je istog dana i izvršena. Sreten Žujović planirao je napad na Zlosela čijim bi se zauzimanjem krenulo prema Malim i Velikim Vratima i tim činom bi se cesta Kupres – Bugojno prekinula.

Zauzimanjem Zlosela brigade bi se uspjele popuniti prijeko potrebnim domaćim srpskim stanovništvom. Napad je izveden sa 29./30. srpnja i bio je neuspješan. Iako nisu uspjeli osvojiti selo, partizani su zapaliti 40 zgrada u odmazdi. Žujović je držao da je dobro prodrmao „temelje Zlosela, kule Ustaške“ i da treba nastaviti vršiti pritisak na selo. Prije ponovnog napada, skupinu za opskrbu bojne Crne legije je kod Donjeg Malovana istjerana od strane III. brigade i bila je prisiljena vratiti se na Kupres. Druga proleterska je po noći 30. srpnja uspjela zauzeti Mala i Velika Vrata bez borbe, međutim nisu uspjeli prekinuti prometnicu Kupres – Bugojno. Već ujutro protunapadom iz smjerova Kupres i Zlosela partizani su protjerani sa Male Plazenice i visova na Kupreškim vratima. Zadovoljan uspješno izvedenom akcijom, zapovjednik 9.pješakačke pukovnije je zapisao: „Iz Kupresa i neposredne okoline odbačeni partizani sa velikim gubitcima, koji su htjeli pod svaku cijenu zauzeti Kupres i time odvojiti naše trupe od Duvna...“. Razbijeni 1. bataljun II. brigade nije se uspio skupiti ni do 1. kolovoza kako bi krenuo u još jedan napad. Tito je pod svaku cijenu

htio prekinuti prometnicu Kupres – Bugojno pa je poslao 100kg eksploziva i inženjera Smirnova. Druga proleterska brigada je po noći 31. srpnja opet krenula zauzeti Zloselo i prvi put izravno je napala Kupres. Bio je pojačan i sa dijelovima III. odreda. Domaći Srbi su tijekom noći porušili 7 mostova i zakrčili prometnicu, a partizanske snage su bez borbe opet zauzele Mala i Velika Vrata. Zloselo je napao 2. i 4. bataljun te su obrambene snage istjeratne iz sela prema Kupresu. Dio branitelja se sakrio u zidanu crkvu u Suhom Polju.

Partizani su uspjeli doći do dominantne točke nad Kupresom, uzvisina Čardačica. Treći krajiški odred je zauzeo Stožer a Udarne krajiška četa Malu Plazenicu. Sa sjeveroistočne strane samo par vojnika iz krajiških snaga je izvelo udar i napad je propao. Žujović se žalio Titu da su krajiške snage nadojene četničkim mentalitetom, jedni hoće napast, drugi neće. Borci bataljuna II. brigade i bataljuna „Vojin Zirojević“ nisu ušli u borbena djelovanja sa južne strane, a IV. brigada je napala sela Brba i Kukavice i napad na Kupres je ponovo propao. Ujutro su se partizanske snage povukle sa svih dominantnih točki iznad Kupresa koje su zaposjeli. Dolaskom Jure Francetića i Franje Šimića u Livno dovezena je prijeko potrebna pomoć u municiji i hrani te je podignut moral hrvatskim snagama u Livnu. Nakon što su se u Tomislavgrad i Šujicu vratile snage iz Posušja koje su izbjegle nakon prvog pada, Šimić je odlučio izvući Crnu legiju iz Livna i prebaciti je natrag na Kupres. Crna legija je putujući za Livno uspjela zauzeti mjesto Borova Glava i tako onemogućiti napad na Tomislavgrad i Šujicu. Kupres je u tom odnosu snaga imao veliku ulogu i važnost. Livno je bilo odsječeno od Sinja, a održavanje obrane Tomislavgrada i Šujice sve teže zbog nedostatka ljudi i mnogobrojnijeg neprijatelja. Geografski Kupres je partizanske snage zadržavao da ne mogu doći u dolinu Vrbas i znatno otežavao vezu između partizanskih područja na prostoru Rame i Bosanske krajine, a sa Kupresa su Hrvatske snage izvodile sve ofenzivne i defenzivne akcije na okolno područje. Tito je naredio novi napad na Tomislavgrad i Šujicu. Prva brigada je trebala uništiti ustaška osiguranja na prometnici Tomislavgrad – Šujica i Šujica – Livno. Treća sandžačka je trebala u Šujici uništiti dio Crne legije. Prvi bataljun I. brigade, 4. bataljun III. brigade i bataljun „Vojin Zirojević“ imali su zadatak očistiti Borovu Glavu i Suhovrh od ustaša. Paljenjem vatre obilježio bi se zauzeti položaj.

Dio ustaške bojne je napustio Borovu Glavu i Suhovrh po noći 31. srpnja i zauzeo druge obrambene linije bliže Šujici. Prvi bataljun je bez borbe izbio na Borovu Glavu i od tamo vidio vatru na Suhovrhu. Međutim na Suhovrhu nije bio sandžački bataljun već Crna

legija koju proleterici nisu htjeli napast. Treća sandžačka brigada je odustala od napada i ujutro se povukla od Šujice, a I. proleterska nije napala jer je mislila da se napad treba dogoditi 1. kolovoza dok je 1. bataljun 1 proleterske izbio na vrhove Suhovrha upao u unakrsnu vatru i jedva se izvukao. Već prije jutra iz Borca i Suhovrha su se ustaše povukle u Šujicu. Bojna Crne legije se 1. kolovoza u 8 sati ujutro počela izvlačiti prema Kupresu. Povlačenjem Crne legije u Kupres završili su pokušaji hrvatskim snagama da razbiju proleterske brigade oko Livna. Ponovno zauzimanje Šujica i Tomislavgrada iz ruku partizana jedna je od najboljih akcija Crne legije na njezinom ratnom putu jer su se sukobili sa višestruko brojnijim neprijateljem, dok je ona bila nepotpuna.¹⁷

10. Borbe za Livno i Kupres od 2. do 12. kolovoza

Drugog i 3. kolovoza posade Kupresa odbacile su 1. i 3. bataljun II. proleterske i dijelove III. krajiškog odreda sa Velikih Vrata. Prometnica je opet bila prohodna pa je iz Bugojna 3. kolovoza u Kupres stigla opskrba u vidu municije i hrane. Tankete su ostavljene u Bugojnu jer se Kupres u svojoj obrani oslanjao na Bugojno. Padom Šujice i Tomislavgrada opet je pritisak stavljen na Ključ i Prozor koji su pritiskali V. crnogorska i Hercegovački odred. Odnos snaga na terenu generalu Lukiću nije dopuštao da izvede napad na partizanske snage na tom dijelu terena. Zatražena je pomoć od Superslode, no odgovor je i ovaj put negativan, da Talijani nemaju raspoloživih snaga koje bi poslale u pomoć Tomislavgradu i Šujici. Kako pomoć u ljudstvu nije stigla na Kupres, pukovnik Šimić je odlučio naoružati domaće hrvatsko i muslimansko stanovništvo. Kako su stanovnici okolnih kupreških sela jako stradali u partizanskim akcijama, vlast NDH je uživala veliku naklonost na tom području tako da se veliki broj ljudi odazvao uzeti pušku u ruku i braniti svoju zemlju od partizana. Pukovnik Šimić je od stožera III. domobranskog zbora tražio 600 pušaka, no uspio je dobiti samo 150 pušaka sa 30 000 metaka. Obruč oko Livna partizanski su zatvorili 2. kolovoza. Samo Livno se branilo van grada, na mjestima Vejzagića kula, tvornica cementa, oružničkoj postaji i stočnoj stanici na prometnici Sinj – Livno. Sam grad je bio opasan bodljikavom žicom.

¹⁷ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 53.-77.

U samom Livnu i oko njega nalazilo se ukupno 600 naoružanih hrvatskih vojnika. Obranu su činile snage glavnine 2. bojne 14. pješačke pukovnije i 2. satnija XX. ustaške djelatne bojne, 80 domobrana i 70 milicionera koji su stigli iz Glamoča 20. srpnja. Tu su još bili oružnici i ustaše Pripremne bojne Livno. Sela oko grada je branilo 80 ustaša i domobrana, a u postaji u Prologu bilo je smješteno 4 oružnika, 19 domobrana i 15 milicionera. Samostan Gorica je obranjen sa noći 3./4. kolovoza. Nijemci su isto pozorno pratili šta se događa u Livnu jer se tamo nalazila njihova tvrtka „Hansa Leichtmetall“ koja se bavila istraživanjem novih naslaga ugljena i boksita. Veleposlanik Trećeg Reicha je u Zagrebu od vodstva NDH tražio da se hitno pošalju pojačanja u Livno kako bi se zaštitili njemački državljani i postrojenja, odnosno Njemački intresi.¹⁸ Ti Nijemci u tvornici su stupili u kontakt sa partizanima i obećali da će u trenutku napada izvršiti udar iznutra. Isto su učinili između 40 – 60 domobrana iz šume Bašajkovac koji su htjeli stupiti u partizane, ali im je naređeno da ostanu u gradu i izvrše udar iznutra.¹⁹ Domobranski poručnik Ismet Latifić je prebjegao partizanima i dao im točnu sliku situacije u Livnu. Snage koje su trebali napasti Livno bile su podijeljene u tri kolone. Prva, jugoistočna kolona sa četiri bataljuna I. proleterske i bataljunom „Vojin Zirojević“ treba napasti Livno sa istočne i južne strane gdje se nalazi tvornica cementa i stočna stanica, čijim bi zauzimanjem krenuli prema gradu iz smjera Crvenica do rijeke Bistrice. Druga, sjeverna kolona je sadržavala 3. bataljuna III. sandžačke uz potporu gorskih topova i minobacača, napadaju grad sa sjevera iz smjera Bašajkovca i Crvenice. Prvo su morali osvojiti Vejzagić kulu. Treća, zapadna kolona se sastojala od dijelova V. krajiškog odreda i ona napada grad sa zapada iz smjera sela Kablići – Suhača – Zastinje između rijeke Bistrice i šume Bašajkovac. To je bilo ukupno 1800 partizanskih vojnika. U trenutku napada prometnice Sinj – Livno i Bosansko Grahovo – Livno trebala je osiguravati IV. operativna zona Hrvatske (Dalmatinska zona). Drugi i treći bataljun III. sandžačke je bio zadužen za prometnicu Livno – Kupres, a 6. bataljun I. proleterske za smjer prema Posušju. Napad je trebao početi u 20:30 navečer 4. kolovoza. Partizani su prednja osiguranja uspjeli odbaciti prema gradu a zatim su zaustavljeni na otpornim točkama.

Više sreće je imao 2. bataljun I. brigade koji je poslije ponoći neopaženo uspio ući u grad, zaposjesti nekoliko zgrada i zarobiti bojnika Križanca. Kako je bojnik zapovjedio

¹⁸ MARIJA, Davor, *Borbe za Kupres*, 78.-82.

¹⁹ ZBORNIK NOR, II, knj. 5, br. 67., 183.

braniteljima da se predaju, nastala je pomutnja što su partizani iskoristili i do 5. kolovoza grad se nalazio u rukama partizana, osim kuće lječnika Mitrovića koja je očišćena do 7. kolovoza dolaskom gorskog topa. Padom Livna zarobljena su 252 domobrana, 5 časnika i 100-njak ustaša, milicionera, oružnika i 8 Nijemaca. Partizani su imali 5 ubijenih i 6 ranjenih. Snage koje su osiguravale sela pored Livna povukle su se 5. kolovoza oko 11 sati u smjeru Aržana i Imotskog. Prolog je pao 6. kolovoza, a postaja Strupnić je odoljevala napadima do 10. kolovoza. U međuvremenu su zahvaljujući pukovniku Juri Francetiću stigla prijeko potrebna pojačanja. Iz mjesta gdje nije bio jak partizanski pritisak par ustaških satnija je poslano prema Kupresu. Iz Bugojna je prema Kupresu 5. kolovoza krenulo 165 ustaša 1. satnije IX. ustaške bojne Crne legije. Na Kupres je 6. kolovoza stigla i 1. satnija 1. bojne Crne legije pod zapovjedništvom Mate Bobana. Zbog problema sa četnicima u Foči, Jure Francetić je morao otići sa Kupresa te je na njegovo mjesto došla 2. satnija VIII. ustaške bojne Crne legije pod zapovjedništvom zastavnika Ivana Juroša. Cijelo vrijeme prije napada Hrvatska strana je izviđala teren oko Kupresa i sukobljavala se sa partizanima ne bi li imala bolju poziciju u trenutku kada napada jednom krene.²⁰ Partizanski Vrhovni stožer je 12. kolovoza naredio da I. brigada očisti Aržano, Studence i sela u južnom dijelu Duvanjskoga polja. Zauzećem tih mjesta krenulo bi se u osvajanje Posušja. Uvečer 14. kolovoza zadana mjesta su bila pod kontrolom partizana. Zbog djelovanja partizana na području Imotske krajine, zapovjednik Talijanske 26. pješačke pukovnije „Bergamo“ poslao je prema Aržanu i Vinici dvije ojačane satnije.

U Imotski je iz Sarajeva 14. kolovoza stigla 2. satnija IX. ustaške bojne Crne legije i 3. satnija II. ustaške željezničke bojne ukupno 250 ustaša. Padom okolnih mjesta oko Posušja zabrinulo je mještane i branitelje. Bez najave iz grada je izašlo 150 milicionera i krenulo prema Ljubuškom 15. kolovoza. Stanje je doseglo kritični trenutak kada je zapovjednik I. satnije III. obrambene bojne ustaškog združenja Jasenovac povukao vojsku sa obrambene linije Studentskih Vrela u Posušje, a kasnije se vojska razišla po okolnim selima, tvrdeći da ima zapovijed od Maksa Luburića da se vrati u Jasenovac. Iz Imotskog je u Posušje 16. kolovoza poslana 3. satnija II. ustaške željezničke bojne. Nakon pogibije zapovjednika istog dana, satnija se povukla prema potoku Ričinu, a sutradan, zbog panike od partizana, posada Posušja se povukla prema Širokom Brijegu, a milicija i straža su se razišle. U gradu je ostao samo natporučnik Buntić sa 80 ustaša iz 1. satnije III. obrambene bojne i on

²⁰ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 79.-84., 89.-92.

se isto tako povukao prema Širokom Brijegu iako je zapovijed bila da se organizira crta obrane. Oko 13 sati, 16. kolovoza, šesti bataljun I. proleterske je ušao u napuštenu Posušje. Pad Posušja je bio težak udarac sa stanovništvom kraja i vrh NDH jer je Posušje bilo čisto hrvatsko mjesto. Glavni stižer domobranstva uspio jer od Superslode dobili dopuštenje da se u Imotski pošalje 500 ustaša. Iz Mostara su natrag poslani bivše posade Posušja ukupne jačine 230 ljudi. Zapovjednik II. talijanske armije naredio je diviziji „Bergamo“ da krene u čišćenje područja Imotskog, Posušja i Aržana. Nijemci su podržali odluku zbog zaštite njihova postrojenja za izvlačenje boksita u Širokom Brijegu. Tenkovi su u Posušje ušli 20. kolovoza ali su se povukli jer je pješaštvo ostalo izvan grada. Navečer su se Talijani povukli natrag u Imotski. Talijani su u tim akcijama sva sela koja su oslobodili ujedno i opljačkali. Obrana partizana u Posušju slomljena je 21. kolovoza, nakon višednevnih borbi. Talijani su se nakon uspjeha povukla te je grad bio prazan do 3. rujna kada u Posušje ulaze ustaše.²¹

11. Napad na Kupres 11./12. kolovoza 1942.

Nakon sastanka u Travniku 7. kolovoza, obrana grada je dodatno uređena. Na Čardačici, Maloj Plaeznici, Malom Stožeru i Kupreškim vratima postavljeni su utvrđeni rovovi, a na Velikim Vratima i Čardačici instalirana su strojnička gnijezda. Na istoku grada nalazio se silos koji je pružao jaku otpornu točku sa koje se bez problema branio prilaz gradu. Na južnoj strani, smjer Kupres – Šujica nalazio se brisani prostor bez građevinskih objekata koji se mogao braniti iz mitraljeskih rovova. Obranu grada zatvarala je na jugoistoku pretpovijesna gradina Pogana Glavica. Suhopoljska crkva se nalazila van grada i zbog zvonika sa nje se moglo promarati i ometati smjer kretanja napadača otvaranjem vatre na bok i leđa napadača. Sveukupno je grad i okolicu branilo 1400 naoružanih ljudi, različite borbene vrijednosti. Ustaške satnije i domobranstvo su bili u gradu i na okolnim otpornim točkama, a u okolnim selima su se nalazili seoske straže i kupreška milicija.

Napad je trebao započeti 11. kolovoza, a grad bi napalo 13 bataljuna sa ukupno 2100 ljudi. Plan je bio da se Kupres zaokruži i stavi u okruženje i onda postupno uništi. Napad je započeo u 23 sata. Prvi i treći bataljun II. brigade je sa dijelom III. krajiškog odreda napao visove iznad prometnice Kupres – Bugojno. Braniteljima je ta točka bila važna zbog

²¹ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 97.-101.

mogućnosti dolaska pomoći iz Bugojna. Branitelji su se do jutra povukli sa visova u Kupres, a 1. bataljun se zaputio u grad gdje su ga zaustavili branitelji žestokom paljbom. Treći krajiški odred, koji se spuštao sa Male Plazenice uz staru cestu do grada izgubio je zapovjednike Šolaju i Metlića. Gubitkom važnih osoba u zapovjednom lancu odred se samostalno povukao sa bojišnice. Čardačicu su napala dva bataljuna II. brigade, prvi napad je odbijenom međutim u drugom pokušaju branitelji se povlače do prvih kuća u gradu. Partizani su iskoristili povlačenje i ušli u sjeverozapadni dio grada, no kako ostale partizanske snage nisu popratile proboj, napadač je nakon žestoke borbe istjeran iz grada. Drugi bataljun IV. brigade je nakon zauzimanja Pogane Glavice nastavio prema gradu gdje ga je na prilazima zaustavila jaka vatra branitelja pa se u zoru zajedno sa trećim bataljunom povukao prema Riliću i Kukavicama. Četvrti bataljun je protjerao miliciju i seosku stražu iz Botuna, Otinovaca i Goravaca prema Kupresu, međutim i on je stao pred gradom jer nije ni pokušao probiti se kroz paljbu i spojiti se sa 1. i 2. bataljunom matične brigade. Prvi se bataljun nalazio u borbi u Begovu Selu i Alajbegovu Odžaku, a kada je došao pred grad oko ponoći tamo je zaustavljen. Deseta hercegovačka brigada je napadale sa Stražbenice. Prvi bataljun na lijevom krilu je zauzeo Debelo Brdo i očistio sjeverni dio Zlosela. Bataljun je krenuo nakon toga prema Olovu gdje ga je dočekaio jak otpor tako da ni on nije krenuo prema gradu nego se preko Plazenice počeo neorganizirano povlačiti. Drugi bataljun je zaustavljen kod Suhopolja iz crkve. Tamo je stožer ostavio 1. četu da blokira crkvu, a ostale dvije koje su trebale krenuti prema Kupresu povukle su se preko Olova iz borbe. Bataljun 3. sandžačke brigade se zajedno sa hercegovačkom brigadom povukao preko Olova zbog pablje u leđa iz Suhopoljske crkve. Nakon što su iz grada izbačeni dijelovi II. brigade, počeo je progon partizana uz topničku podršku.

Zbog neuspjelog napada partizani su u povlačenju ubili civile i zapalili kuće. U obrani Kupresa poginulo je 14, ranjeno je 45 a zarobljeno 16 branitelja uz desetke zapaljenih zgrada, kuća i štala. U jutranjim satima se kupreška policija spojila sa tri satnije iz smjera Bugojna koje je predvodio zapovjednik Augustin Pogačnik. Partizani su imali 13 mrtvih, 38 ranjenih i nekoliko zarobljenih. Branitelji Kupresa nisu se uspaničili i pobjegli iz grada kao u slučaju Konjica, Prozora i Livna. U obrani Kupresa, kupreška milicija je pokazala visoku borbenu vrijednost za razliku od nekih drugih milicija i mogla je stati uz rame „crncima“ Jure Francetića. Presudni faktor obrane bila je visoka motivirnost branitelja koji su odlično vođeni od strane zapovjednika te niska motivacija partizana za borbu,

izgubljeni faktor iznenađenja i loša priprema napada. Tu je još i slaba komunikacija između napadača na različitim pravcima napada.²²

²² MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 103.-110.

12. Ponovni napad na Kupres 13. i 14. kolovoza 1942.

Branitelji Kupresa bili su svjesni da partizan neće odustati od osvajanja grada. Na područje Kupresa došla je nova partizanska skupina u vidu elitne partizanske I. krajiške udarne brigade. Pukovnik Šimić je domobransku satniju i nekoliko ustaša na motorkotačima zadržao u Kupresu, dok je ostatak snaga vratio u Bugojno. Novim pojačanjima obrana grada je sada brojala otprilike 1500 branitelja. Partizani koji su u prethodnom napadu zarobljeni, dali su braniteljima informacije o snagama proleterskih brigada koje napadaju grad. Zbog nemogućnosti milicije i seoskih straža da partizane drže na početnim pozicijama, pukovnik Šimić je naredio da se svi branitelji povuku u grad, uključujući i vojnici iz Suhopoljske crkve. Nova crta obrane trebala je bila organizirana na rubnim dijelovima grada i dominantnim visovima na sjevernoj i zapadnoj strani Kupreške doline. Grad se sastojao od dosta zidanih objekata, a i prometnica prema Bugojnu je prolazila kroz grad odakle je mogla stići pomoć. Milicija bi preko dana stražarila u selima zbog zaštite imevine i prebacivanja iste u grad, dok bi se tijekom noći povlačila u Kupres.

U Mali Stožer su razmješteni pristigli domobrani iz 14. pukovnije, lijevo od njih se nalazila satnija Crne legija sa kojom je nadzirala prometnicu prema Bugojnu. Pričuva se nalazila na sjevernom dijelu grada. Na jugu grada na muslimansko groblje postavljen je vod 75 mm gorskih topova, te minobacači iza zgrade silosa i jedan na Velikim Vratima. U Kupresu je vladala teška higijenska i zdravstvena situacija pošto je na relativno malom prostoru bilo smješteno 11 000 ljudi koji su tjednima prije pobjegli iz osvojenih gradova od strane partizana. Postojala je opravdana bojznost od mogućnosti širenja zaraznih bolesti i epidemije. Međutim izbjeglo stanovništvo je konstantno motiviralo branitelje da grad nikad se smije pasti u ruke partizana. Novi zapovjednik Operativnog stožera kupreških snaga postao je Savo Orović, član Vrhovnog stožera. Novi napad je započeo 13. kolovoza u 21 sat. Kupreška vrata napali su 1. bataljun II. proleterske i 1. četa I. krajiškog odreda. Nakon teške borbe, satnija Crne legije se povukla u grad. Druga četa 3. bataljuna 1. krajiške brigade je zaposjela Malu Plazenicu. Mali Stožer je branila 5. satnija 14. pukovnije od trećeg bataljuna II. proleterske i 1. bataljuna IV. crnogorske koja je bila ojačana četom 5. bataljuna. Nakon kratke razmjene vatre partizani su zauzeli Mali Stožer. Poginulo je desetak domobrana a još dvedesetak ih je zarobljeno od strane II. proleterske koja je osiguravala Koprivnicu. Četa 5. bataljuna je ostala na M. Stožeru dok je 1. bataljun krenuo put Kupresa. Ovaj put se bataljun

primaknuo desno, bliže lijevom krilu I. krajiške brigade i tako izbjegao bočnu paljbu iz smjera silosa i došao do grada bez ljudskih gubitaka. Drugi i četvrti bataljun su upali u jaku bočnu vatru i tako prepolovljeni su ušli u grad. Treći bataljun je zaustavljen kod silosa. Partizani su smatrali da ko drži Čardačicu drži i Kupres, s toga je tamo poslana 2. i 3. četa 1. bataljuna I. krajiške brigade koja je osvojila tu dominantnu točku i krenula prema gradu gdje joj se na putu pridružila 1. četa koja je ranije ušla u grad. Nakon što se IV. crnogorska povezala sa njima u gradu je nastala prava konfuzija jer su se napadači izmješali sa civilnim stnovništvom i braniteljima. To je bio najkritičniji trenutak obrane Kupresa. Opet je presudila taktička disciplina i zapovjedni lanac. Partizani nisu imali u pričuvi nikoga tko bi iskoristio ulazak u grad niti je vođa napada u trenutku borbi bio u samom gradu. U teškoj situaciji, partizani su se počeli izvlačiti iz grada. Prvo se povukao 1. bataljun 1. krajiške brigade. Ostaci 4. bataljuna IV. crnogorske su se izvukli preko Velikog Stožera. Ostala dva bataljuna IV. brigade su se kao i krajišnici povukli preko Čardačice gdje se nalazila I. krajiška brigada od kojeg su partizani imali najviše očekivanja i koji je trebao donjeti prevagu na terenu. Dijelovi II. proleterske su opet optužili IV. crnogorsku zbog neuspjeha operacije te je stožer Crnogorske brigade morao reagirati kako ne bi došlo do većih problema jer je animozitet između Srba i Crnogoraca bio velik. U napadu su još sudjelovali 2. čete 2. bataljuna I. krajiške brigade koje su preko Olova krenule prema muslimanskom groblju kako bi neutralizirale hrvatsko topništvo. Treća četa im je čuvala leđa. Dio bataljuna je skoro došao do topništva, ali je zaustavljen i pretrpio je velike gubitke nakon što je na njih otvorena paljba u vidu 12 mrtvih i 33 ranjena vojnika.

Hercegovački bataljun je zaustavljen pred gradom, a bataljun sandžačke brigade je došao do vrata grada gdje nije mogao dalje od teške vatre domobranskog topništva. Ujutro su pod teškom vatrom bataljuni odstupili. Partizani su se opet iskalili na lokalnom stanovništvu i njihovim kućama u povlačenju. Ujutro je iz Bugojna krenula pomoć Kupresu ali je upala u zasjedu 2. bataljuna II. proleterske kod Koprivnice i morala se povući. Jedna skupina partizana se zatvorila u zidanu zgradu u gradu. Prvo se pokušalo pješačkim napadom koji je bio neuspješan i donio nepotrebne gubitke. Nakon toga je pukovnik Šimić naredio da se donese gorski top i partizani su ubrzo svladani. Sam grad je teško stradao u silnim napadima i borbama. Sve što su branitelji mogli napraviti je sanacija postojeće štete ako je ona moguća i priprema za budući napad partizana. Zatraženo je od Glavnog stožera da se pošalju pojačanja. S obzirom na to da su partizani kontrolirali dominantne točke iznad

Kupresa, Šimić je naredio da se obrana postavi na posljednoj crti rubova grada, a da se Čardačica drži samo tijekom dana. Partizanske snage su pretrpile teške gubitke. Četvrta crnogorska brigada je imala 64 poginula i 51 ranjenog vojnika, I. krajiška 21 poginulog i 71 ranjenog, X. Hercegovačka 2 poginula i 6 ranjenih, 2. bataljun III. brigade 10 mrtvih i 10 ranjenih, a III. krajiški odred jednog mrtvog.

Ukupno su partizanske snage pretrpile gubitke od 97 poginulih i 136 ranjenih vojnika. Među braniteljima je pogunilo 20 ustaša i 13 milicionera, a ranjeno je 50 ustaša, 20 milicionera, 2 domobrana i 2 oružnika. U obrani je poginuo pričuvni domobranski poručnik Adalbert Mikolji. Stanovništvo je isto pretrpilo gubitke u ubijenim, ranjenim i zarobljenim, sveukupno 41 čovjek. Partizani su opet jedni druge okrivljavali za neuspjeh i tražili krivce. Partizani su se povukli u jutro 15. kolovoza čime je prestao konstantni, petodnevni pritisak na Kupres. Pukovnik Šimić je bio mišljenja da je neprijatelj poražen i da se povlači od grada. Samo su jače partizanske jedinice ostale na Kupreškim vratima. Ovaj put su dvije satnije iz smjera Bugojna uspjele probiti zasjedu II. proleterske te pod zapovjedništvom pukovnika Bobana stigle na Kupres i sa sobom povelu radnike koji su osposobili prometnicu i opet je prijevoz hrane i streljiva prema Kupres mogao teći. Nakon vijesti o teškim borbama za Kupres iz Sarajeva je avionom stigao i Jure Francetić koji je posjetio Kupres i Bugojno. Na područje Blagaja se povukla II. proleterska brigada, IV. crnogorska u Vukovsko, X. Hercegovačka zajedno sa III. sandžačkom prema Šujici. Prva krajiška brigada se sjestila na postavama Bilog Potoka kod Zlosela.²³

²³ MARIJAN, DAVOR, *Borbe za Kupres 1942.*, 115.-120., 126.-127., 129.-132., 135.-136.

13. Kraj borbi za Kupres u kolovozu 1942. godine

Porazom partizanskih snaga Tito je odlučio da se dio postrojbi treba usmjeriti na druga mjesta. Pukovnik Šimić htio je vezati partizanske snage za Kupreško polje i okolicu jer je Glavni stožer domobranstvo obećao da će doći toliko nužna pojačanja. Šimić je pokušao odigrati varku i preko svoga doušnika prenio partizanima da se posada Kupresa želi predati. Civile je prvo poslao u Bugojno. Tito je sumljao u takve namjere ali je odlučio izvesti manju akciju. Napad su trebale izvoditi I. krajiška brigada, II. proleterska brigada i IV. crnogorska brigada. Očekivao je da će se muslimani predati jer su muslimani u Livnu i dolini Vrbasa prihvatili partizane. Druga proleterska je napala Mala i Velika Vrata i Plazenicu, I. krajiška je zaposjela Čardačicu a IV. crnogorska zauzima Poganu Glavicu. U slučaju predaje prebjega je trebalo razoružati i odvesti u Blagaj gdje bi bili ispitani. Napad je započeo 19. kolovoza u 21 sat i posada Kupresa je uzvratila jakom paljbom. Na Malim Vratima su ustaše izvele protunapad i iznenadile 3. četu 2. bataljuna II. proleterske gdje su ubijena 2 partizana. Partizanske snage su se povukle i to je bio kraj opsade Kupresa. Tito se nadao razdvajanju katolika ustaša i muslimana ustaša, isto kao što bi predajom većeg djela postrojbi zauzeće Kupresa opet bila realna opcija jer je Tito smatrao da su ustaše u teškom stanju nakon višetjednih borbi. Prva krajiška i II. proleterska poslana su prema Mrkonjić Gradu gdje su ušle u Operativnom stožeru za Bosansku krajinu.²⁴ Zbog borbenih zasluga u obrani Kupresa i Bugojna, pukovnik Šimić je odlikovan Vojničkim redom željeznog trolista IV. stupnja.²⁵

²⁴ MARIJAN, DAVOR, Borbe za Kupres 1942., 141.-142., 144.-145.

²⁵ Isto., 177.

14. Zaključak

Ratna događanja na dinarsko-krškom području BiH su najvažnija vojna i politička zbivanja u NDH za vrijeme 2. Svjetskog rata. Potpis Zagrebačkog ugovora bila je velika politička i promidžbena pobjeda nakon brojnih razočarenja nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Povlačenjem Talijanskih posada iz Hrvatskih krajeva u unutrašnjost značilo je i manji utjecaj Italije na hrvatskim područjima. Međutim Talijani su počeli podupirati i naoružavati četnike koji bi provodili njihove interese na hercegovačkom području. U tim dinarskim krškim poljima i dolini Vrbas se nakon povlačenja Talijana stvorila vojna i politička osnovica proleterskog pokreta. Vojni vrh NDH nije u tom trenutku bio spreman i sposoban zaustaviti partizanske skupine od njezina napredovanja. Nijemci i Talijani nisu htjeli pomoći kako bi se riješio problem partizana. Organizacija obrane je spala na III. domobranski zbor i I. ustaški stajaći djelatni zdruk. Hrvatskih snaga je u svakoj borbi bilo manje pa su tako sva mjesta koja su napadana pala u partizanske ruke u roku dva mjeseca, osim Donjeg Vakufa, Kupresa i Bugojna. Tijekom borbi za Bugojno i Kupres, gdje je prvi put omjer napadača i branitelja bio približan, partizani su poraženi. Sa hrvatske strane najviše su se istaknuli pripadnici Crne legije i kupreška milicija sa svojim zapovjednicima. Partizanske snage su mogle osvojiti mjesto jedino ako su imali veliku prednost u količini ljudstva. Partizanima su međvjeđu usluge činili domobranstvo i Ustaška vojnica svojom međusobnom netrpeljivošću na nekim područjima. Poraz vodstva NDH je ogromni odaziv Hrvata u partizanske snage, pogotovo na područjima di su se nalazili Talijani, prvenstveno iz Dalmacije. Krajem 1942. na osvojenim područjima od Prozora do Mrkonjić Grada stvorit će se Bihačka Republika ili Titova država. Vodstvo NDH imalo je velikih problema sa kontrolom područja na prostoru Bosne i Hercegovine, pogotovo tamo gdje nije bilo hrvatskog pučanstva. Iako je obrana Kupresa odbacila partizane i onemogućila im povezivanje sa snagama u Hrvatskoj, Kupres će pasti bez ispaljenog metka u listopadu 1943. Bitka za Kupres je potvrdila da vojska NDH ima sposobnu vojsku i sposobne zapovjednika, međutim u malim količina i nedovoljno bez talijanske i njemačke pomoći za samostalne ofenzivne akcije, barem u tom trenutku. Da su hrvatske snage bile sposobne samostalno izvoditi akcije protiv partizana, vjerovatno bi imali više uspjeha nego slanje molbi „saveznicima“ za pomoć koji su onda vagali da li im je u interesu u tom trenutku pomoći hrvatskim snagama. Bitka za Kupres u ljeto 1942. imala je veliki odjek u

Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i zlatnim je slovima ta pobjeda upisana u povijesne knjige. Iako je ta bitka imala veliku psihološku važnost, ona je smirila situacija u kritičnom trenutku kada su partizanske snage napredovale 1942.g., međutim nije preokrenula tijek rata jer će NDH biti poražena. Istu važnost Kupres će opet imati tijekom Domovinskog rata 1992. Završetkom Drugog svjetskog rata, Kupres je u BiH imao najveći broj postotak udovica zbog siline bitaka koje su se vodile i odmazde koja je uslijedila 1943. i na kraju rata.

15. Literatura

1. MARIJAN, Davor. *Borbe za Kupres 1942*. Zagreb, Nacionalna i Sveučilišna knjižnica, 1999.
2. TRGO, Fabijan, ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda*, knjiga 5, Beograd, Vojni Institut Jugoslavenske narodne armije, 1956.
3. OBHOĐAŠ, Amir; WERHAS, Mario; DIMITRIJEVIĆ, Bojan; DESPOT, Zvonimir. *Ustaška vojnica 1*. Zagreb: Despot Infinitus; biblioteka „Hrvatska povijest“, 2013.
4. ARALICA, Tomislav; ARALICA, Višeslav. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća*, Oružane snage Nezavisne Države Hrvatske i druge hrvatske postrojbe na osovinskoj strani 1941. – 1945, 3. knjiga. Zagreb: Znanje d.d., 2010.
5. WERHAS, Mario. „Talijanska vojska na području NDH (travnja 1941. – rujna 1943.)“. *Časopis Vojna povijest* (listopad 2017), br. 79: 22-31.
6. LEKOVIĆ, Mišo. *Ofanziva proleterskih brigada u ljeto 1942.*, Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 – 1945, TOM II, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1965.
7. ŠUMANOVIĆ, Vladimir. „*Ključni vojno-politički događaji u istočnoj Bosni 1942.*“ Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2019.
8. BOLIĆ, Marin. „*Talijanski logori na jugoslavenskom području anektirani 1941. godine*“. Završni rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, 2016.
9. GAJSKI, Bruno Korea. „Diplomacija Nezavisne Države Hrvatske – akteri i procesi“. *Međunarodne studije* (2020), br. 20: 15-37. Pristup ostvaren 16.7.2024. DOI: <https://doi.org/10.46672/ms.20.1-2.1> .
10. HORVATIĆ, Petar. „*6. svibnja 1942. Operacija trio – što niste znali o vojnim bitkama u NDH*“. Portal Narod.hr, 6. svibnja 2018. Pristup ostvaren 15.7.2024. <https://narod.hr/kultura/6-svibnja-1942-operacija-trio-sto-niste-znali-vojnim-bitkama-teritoriju-ndh>